

iniatuur

Jaargang 30

2
Juni 2026

ANNEMIEK ZELDENRUST

▲ foto: Jan Haak

Vereniging Vrienden Martinikerk

Secretariaat
Martinierkhof 3
9712 JG Groningen

Telefoon
050 311 12 77

E-mail
vriendenmartinikerk@gmail.com

Website
www.vriendenmartinikerk.nl
www.martinikerk.nl

Colofon

Redactie
Sharon van Dijk
Andrew Irving
Berend Pietersma
Tonko Ufkes

Fotografie
Jan Haak

E-mail
info@martinikerk.nl

Druk
MarneVeenstra
Groningen

Introductie van een nieuw redactielid:

Andrew Irving

Mijn naam is Andrew Irving. Ik werk als universitaire docent Religie en Cultureel Erfgoed aan de faculteit Religie, Cultuur en Maatschappij van de Rijksuniversiteit Groningen. Geboren en getogen op het platteland in het noorden van het Noordereiland van Nieuw-Zeeland, ben ik gepromoveerd aan de University of Notre Dame in de VS op onderzoek naar 11e-eeuwse evangelieboeken uit de Abdij van Montecassino, in Zuid-Italië. Mijn onderzoek gaat met name over materiële aspecten van middeleeuwse liturgische manuscripten, hoe ze gemaakt en gebruikt werden. Ik koester nog steeds de liefde voor Montecassino en Zuid-Italië die ik voor het eerst ontdekte tijdens mijn promotieonderzoek.

Mijn werk in Groningen richt zich op het raakvlak tussen religie en erfgoed. Hoe gaan levende religieuze gemeenschappen om met erfgoedbeleid en -praktijken? Hoe maken ze daar gebruik van om hun gemeenschappen te beschermen en te

bevorderen? Hoe en waarom eisen niet-religieuze individuen en gemeenschappen aanspraak op religieus erfgoed of nemen ze daaraan deel? Welke rol speelt religieus erfgoed bij de vorming van gemeenschapsidentiteit?

Dit zijn enkele van de vragen die we trachten te beantwoorden in de master-opleiding Erfgoed en Religie die ik coördineer, en in het Centrum voor Religie en Erfgoed waarvan ik momenteel directeur ben.

Het zijn ook de vragen die mij aantrekken in de Martinikerk: een gebouw en een levende gemeenschap met een lange en complexe geschiedenis, waarvan de betekenis en impact op uiteenlopende manieren worden ervaren door stadgers, ommelanders en toeristen – elk met hun eigen verhalen, waarden en wereldbeelden. Ik ben geïnteresseerd in hoe deze diverse gemeenschappen hun begrip van en genegenheid voor deze iconische plek kunnen verdiepen in dialoog met de religieuze gemeenschap die deze erft en doorgeeft.

Orgelconcerten

Op de voorpagina van deze Miniatur staat Annemiek Zeldenrust, één van de organisten die deze zomer een concert zal verzorgen in de Martinikerk. Informatie over alle orgelconcerten kunt u vinden op www.avondmuziek.nl en op www.binnenstadskerken.nl.

De torenwachter en de vleermuis

Berend Pietersma

Kerktorens zijn onlosmakelijk met het kerkgebouw verbonden, meestal zelfs letterlijk in bouwkundige zin. Toch is hun functie zelden exclusief religieus geweest en hebben ze vrijwel altijd tevens een belangrijke civiele rol gespeeld. Torens zijn al eeuwenlang kenmerkende blikvangers in het landschap en trotse symbolen voor de plaats waar ze staan.

Niet voor niets zijn Groningers nog altijd bijzonder gesteld op hun Olle Grieze. In praktische zin was de klokkentoren bovendien een belangrijk uitkijkpunt over de stad en de directe omgeving. Het was dan ook van groot belang om een torenwachter in dienst te hebben, die een oogje in het zeil kon houden en alarm kon slaan bij diverse dreigingen – van oplaaiende branden tot oprukkende legermachten.

De torenwachters van de Martinitoren woonden tot 1853 pal tegen hun werkplek aan, in het pand dat later als 'kostery' heeft gediend en nu als horecagelegenheid nog altijd die naam draagt. Niet elke torenwachter die er gewoond heeft is even bekend. De bevlogen stadshistoricus Beno Hofman schreef een paar jaar geleden nog over Cornelis Auwerda (1731-1808) en diens zoon Petrus Hofman Auwerda (1758-1826), die achtereenvolgens als torenwachter dienden en het ambt zo ruim een halve eeuw in de familie hielden. De nog altijd enigszins mysterieuze uitbraak van de 'Groninger Ziekte' maakte in 1826 echter een einde aan de lange wacht van de Auwerda's. Hun directe opvolger heeft dusdanig kort gediend, dat je zijn tijd als torenwachter zo over het hoofd zou zien en hij eigenlijk al in de vergetelheid is geraakt. Reden te meer om hem juist even onder de aandacht te brengen.

▲ De Martinitoren omstreeks 1850 vanuit het oosten gezien, met de toenmalige torenwachterswoning direct daarvoor, iets verstoep rechts achter de gecentreerde Hoofdwacht (bron: Beeldbank Groningen, uit de collectie van de Groninger Archieven).

Johann Christoph Wickenhagen (1774-1827) werd geboren als zoon van een 'zeemtouwer' (bereider van zeemleer) in het plaatsje Greußen, dat onderdeel was van het kleine vorstendom Schwarzburg-Sondershausen in de huidige Duitse deelstaat Thüringen. Het is onduidelijk wanneer of waarom Wickenhagen precies is geëmigreerd, maar in 1798 was hij in ieder geval al woonachtig in Delfzijl, waar zijn oudste zoon Johann Carl (1798-1829) geboren werd. In 1809 werd een volgend kind in de stad Groningen geboren en vanaf de jaren 1810 stond Johann Christoph Wickenhagen daar te boek als 'musikant', 'stadsmusikant' of 'stadstrompetter'. Dit beroep was niet ver verwijderd van dat van de torenwachter en heeft er dikwijls synoniem voor gestaan. De stadstrompetter was tevens stadsomroeper en zowel hij als de torenwachter hadden de verantwoordelijkheid om de bevolking van belangrijke ontwikkelingen op de hoogte te

▲ Afbeelding 2: Een grootvleermuis (bron: Wikimedia Commons).

brengen. Van de torenwachter is bovendien bekend dat hij in eerdere eeuwen ook wel liederen uit het torenraam moest blazen. Het is voor te stellen dat Wickenhagen al de nodige muzikale ondersteuning verleende toen de Auwerda's nog torenwachter waren, al helemaal aangezien de muzikaliteit van Auwerda senior dusdanig te wensen over liet dat er bij diens aanstelling expliciet de eis werd gesteld dat hij zich op dat vlak ging bijscholen.

Hoe dan ook zal Johann Christoph Wickenhagen dus een voor de hand liggende keuze zijn geweest toen er eind 1826 opeens een nieuwe torenwachter nodig was. Hij zou de functie echter nog geen jaar bekleden, voordat hij zelf stierf in oktober 1827. Buiten de burgerlijke stand lijken er geen vermeldingen te zijn die herinneren aan Wickenhagens korte ambtsperiode als torenwachter – op één bijzonder geval na.

33. Myoxus	<i>Muscardinus</i> (3).
35. Sciurus	<i>Setosus</i> (2).
38. Cricetus	<i>Chinchilla</i> .
66. Cervus,	<i>Elaphus</i> (4).
67. Moschus,	<i>Kanschil</i> , <i>Raffles</i> R.
	M. (*)
68. Antilope	<i>Rupicapra</i> (3).
84. Vespertilio,	<i>Auritus</i> (5).
93. Sorex,	<i>Etruscus</i> (3).
98. Talpa,	<i>Goeca</i> (3).
102. Paradoxurus	<i>Typus</i> , <i>pullus</i> . R. M.
	K. en v. H.
108. Felis,	<i>Leo</i> . M. <i>adult</i> . R. M.
112. MEPHITIS	<i>Sorillo</i> (2).
115. Phoca	<i>Gryphus</i> <i>Fabr. iuv.</i> R.
	M.
	<i>Groenlandica</i> .

A-

Geschenken voor het Museum van de Heeren: (3) Dr. *H. R. Schinz*, te Zurich. (2) Dr. *Cretschmar*, te Frankfurt a. M. (4) Z. Exc. den Opperjagermeester van Z. M. Opperhoutvester in de Noordelijke Prov., gezonden door den Burgemeester van Appeldoorn *J. A. J. van Heeckeren*. (5) *J. van Wickenhage*.

▲ De vermelding van 'J. van Wickenhage' en zijn vleermuis (bron: Theodorus van Swinderen, *Almanak der Akademie*, voor het jaar 1828 (Groningen: Oomkens, 1827), pag. 90).

In 1827 komt de naam 'J. van Wickenhage' voorbij in de *Almanak der Akademie* van Groningen – en wel bij een lijst over het aan de universiteit verbonden 'Museum van Natuurlijke Historie'. Professor Theodorus van Swinderen (1784-1851) had dit museum in 1816 opgericht en zou er de rest van zijn leven directeur van blijven. Tot de late jaren 1820 was hij ook hoofdredacteur van

de door hemzelf begonnen *Almanak der Akademie* – een van de vele nevenactiviteiten van de ijverige professor. Hij maakte handig gebruik van deze positie door in 'zijn' almanak jaarlijks een integrale lijst te publiceren van de nieuwe aanwinsten in 'zijn' museum. Wanneer een nieuw verkregen voorwerp niet was aangekocht, maar als geschenk was binnengekomen, vermeldde Van Swinderen

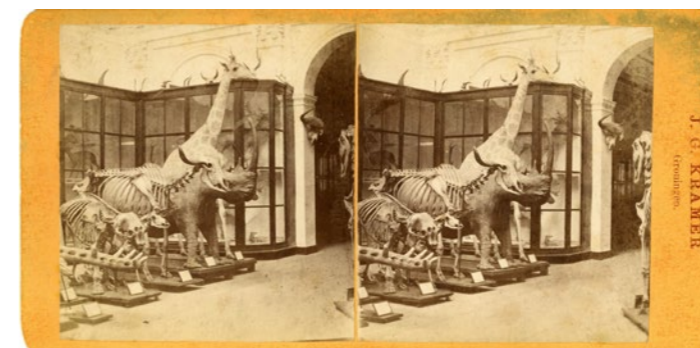
daarbij expliciet de naam van de gulle gever. Daarbij ging het dikwijls om hooggeleerde en hooggeboren heren die Van Swinderen al kende vanuit de wetenschap of zijn privéleven. Door de jaren heen was er echter ook een bescheiden, maar groeiend engagement onder ambachtslieden, ambtenaren en andere minder prominente bewoners van Stad en Ommeland, die zich geroepen voelden om een steentje – of een dood dier – aan het museum bij te dragen.

Het is in die context dat onze torenwachter tussen wetenschappers en bestuurders vermeld staat als schenker van een geheel toepasselijke *Vespertilio Auritus*, oftewel een grootvleermuis. Wickenhagen zal het beestje waarschijnlijk spontaan hebben aangetroffen bij een van zijn vele rondes door de toren en zich hebben afgevraagd wat hij ermee moest. Het zou ook kunnen dat hij of een voorganger het eerder al eens had gevonden en laten opzetten. Hoe dan ook besloot Wickenhagen deze gevleugelde torenbewoner naar het museum te brengen, waar het dier in de groeiende collectie werd opgenomen. Een grootvleermuis lijkt op het eerste gezicht misschien minder spectaculair dan de exotische beesten waar sommige meer gegoede, geleerde en bereisde schenkers mee aan kwamen zetten, maar moet juist uitstekend gepast hebben bij de museale visie van professor Van Swinderen. Naast het weergeven van een wereldwijde verscheidenheid, was het vooral ook zijn expliciete wens om de

flora en fauna van de provincie Groningen uitgebreid in beeld te brengen. Een dier uit het meest iconische bouwwerk van Stad had dan ook haast niet kunnen ontbreken.

Met het regionale tintje van zijn museum had Van Swinderen zeker de hulp nodig van betrokken Groningers, maar wakkerde hij deze betrokkenheid tegelijkertijd extra aan. Dat Wickenhagen vlak voor zijn dood in 1827 deze gift deed, toont daarom misschien ook wel zijn eigen affiniteit met de stad waar hij na zijn jeugd in Duitsland een nieuw leven had opgebouwd. Johann Cristoph Wickenhagen werd aanvankelijk als torenwachter opgevolgd door zijn zoon Johann Carl, die eerder al als stadsmusikant in zijn vaders voetsporen was getreden. Ook Johann Carl zou het ambt echter maar kort vervullen en stierf in 1829.

De opgezette vleermuis heeft het nog beduidend langer 'overleefd', maar bestaat helaas ook niet meer. Het dier moet mee zijn verhuisd naar het nieuwe Academieggebouw dat in 1850 geopend werd en waar het Museum van Natuurlijke Historie vervolgens zijn definitieve onderkomen kreeg. De museumcollectie, die prominent in de hallen van de eerste verdieping stond opgesteld, ging in 1906 echter in zijn geheel verloren tijdens de brand die het Academieggebouw dat jaar volledig verwoestte. Toch hebben museumbezoekers de vleermuis van de torenwachter dus nog ruim driekwart eeuw kunnen bewonderen.

◀ Het Museum van Natuurlijke Historie in het Academieggebouw omstreeks 1870. (bron: Beeldbank Groningen, uit de collectie van de Groninger Archieven).

Bronnen

AlleGroningers, <https://www.allegroningers.nl/>
 Beno Hofman, 'Torenwachter betraapt bij hakken doorgang naar kerk,' *De verhalen van Groningen*: <https://www.deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/torenwachter-betraapt-bij-hakken-doorgang-naar-kerk>
 Els Zwerver, 'De Martinitoren: Wakend tot over de horizon,' *De verhalen van Groningen*: <https://www.deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/de-martinitoren-wakend-tot-over-de-horizon>

W ilhelm Gottlieb Hauff's verdienstige orgelspel Sharon van Dijk

▲ Schildering boven de speeltafel van het orgel
(foto: Jan Haak)

Hauff kwam uit een familie van organisten. Zijn vader, ook Wilhelm Gottlieb Hauff (c. 1750-1816), was organist in Nijmegen. In 1813 werd de jongere Hauff benoemd als organist van de Bergkerk te Deventer en in 1816 aan de Martinikerk in Groningen. In 1832 solliciteerde hij naar de functie van organist in de Nieuwe Kerk te Amsterdam; hij nam deel aan drie proefspelen, waarbij hij in totaal 30 concurrenten had. Hij werd aangenomen, maar de Martinikerk wilde hem behouden. Dat is gelukt, nadat ze zijn salaris hadden verhoogd van 200 naar 700(!) gulden. Anders dan dit voorval doet vermoeden, is het waarschijnlijk dat Hauff het naar zijn zin had als organist van de Martinikerk. Hij bleef er uiteindelijk 42 jaar, tot hij stierf in oktober 1858. Bovendien waardeerde de gemeente hem zeer.

Zijn opvolger, Jan Worp, wilde dat de compositie van Hauff bij de lessenaar werd weggehaald en pleitte ervoor in plaats daarvan een portret van Bach aan te brengen. De kerkvoogdij ging hier niet

Boven de speeltafel van de Martinikerk is deze schildering te vinden. Het is de eerste bladzijde van de *Fuga alla Breve* van Wilhelm Gottlieb Hauff (1793-1858), die organist was van de Martinikerk van 1816-1858. De bladmuziek wordt vergezeld door een lauwerkrans, die opvallend genoeg niet alleen bestaat uit laurier, maar ook uit eik. Zo symboliseert ze de Nederlandse componist en de Italiaanse muziektraditie waar de *Fuga* onderdeel van uitmaakt.

in mee, allicht omdat ze vonden dat Hauff het eerbetoon wel had verdiend. Later, in een brief aan Worp uit 1862 geeft de kerkvoogdij aan: 'De heer Hauff had de gave en verdienste om door zijn orgelspel op het gevoel van de Gemeente te werken en aldus tot de Stichting in de Godsdienstige bijeenkomsten bij te dragen.' (Groninger Archieven, toeg. nr. 1518, inv. nr. 122)

Praktische muziekboeken

Dit zou de heer Hauff graag hebben gehoord, zoals blijkt uit de introducties in twee muziekboeken die hij schreef. Exemplaren van deze boeken, in contemporaine 19e eeuwse boekbanden, bevinden zich in de archiefkast in de Martinikerk. Hauff benadrukt hoe belangrijk het is dat zijn muziek ten dienste van zijn en andere gemeentes staat. In het 'Voorberigt' van beide boeken zegt hij dat hij gevraagd is het werk te vervaardigen. In 'De 150 Psalmen benevens de Gebeden, Lof- en Bedezangen' zegt hij daarna bijvoorbeeld:

▲ De twee muziekboeken van Hauff, nu in de archiefkast van de Martinikerk (foto: Sharon van Dijk)

'Aan dit vereerend aanzoek eindelijk voldoende, neem ik de vrijheid bij de uitgave van dit Koraalboek te berigten, dat ik mij beijverd heb, om een, ook voor mingeoefende spelers, gemakkelijk werk te leveren, met in achtneming van eenen geregelden en eenvoudigen gang in- en volstemmigheid van Harmonie; ten einde daardoor van mijne zijde mede te werken, om aan het zielverheffende Koraalgezang de stemming en opluistering te geven, als waarvoor een doelmatig en weluitgevoerd Orgelspel zoo uitnemend geschikt is.'

Dit is dus ook de reden dat hij het werk eenvoudig heeft gehouden, zodat ook kerken met minder geoefende orgelspelers er gebruik van konden maken. Het lijkt erop dat hij zijn doel heeft bereikt. Van beide werken zijn namelijk meerdere edities uitgegeven, wat aangeeft dat er vraag naar was en dus veel gebruik van werd gemaakt.

Overigens bevatten de muziekboeken van Hauff niet voor iedere psalm/ieder gezang een andere melodie, zoals onderstaande bladzijde met psalm 61 en 65 laat zien. Een bekend fenomeen voor diegenen van jullie die regelmatig een eredienst bijwonen; een melodie wordt nog regelmatig herhaald in psalmen en gezangen die momenteel in gebruik zijn. Bij een aantal liederen zijn aantekeningen in potlood gemaakt; gebruikssporen die duidelijk maken dat deze boeken door organisten zijn gebruikt, allicht in de Martinikerk...

PSALM 61. 3 VERZEN.

PSALM 65. 9 VERZEN.

PS: 62 heeft 8 VERZEN Wijze PS: 24.
PS: 63 heeft 6½ VERS. Wijze PS: 17.
PS: 64 heeft 10 VERZEN Wijze PS: 5.

▲ Psalm 61 tot 65 in Hauff's Psalmenboek (foto: Jan Haak)

Bronnen

Fidom, Hans, ed. *Het Maaksel van Agricola: De Orgels van de Martinikerk Te Groningen*. Zutphen: Walburg Pers; Stichting Nederlandse Orgelmonografieën; Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2019. Groninger Archieven, toeg. nr. 1518, inv. nr. 122.

Hoe noemde men de Martinikerk?

Jan Feringa

"ecclesia sancti Martini", zo luidt in het Latijn de oudste vermelding van de kerk die we nu Martinikerk noemen. "Martini" is hier de tweede naamval van "Martinus" en betekent "van Martinus". We komen deze woorden tegen in de kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum. Abt Menko beschrijft in deze kroniek hoe in 1253 bij een conflict in de stad Groningen de Gelkingen hun toevlucht zochten in de kerken van de heilige Martinus, Walburg en Nicolaas (nu de Akerk). Hoe de kerk voor die tijd werd genoemd weten we niet. Zeker niet omdat de mogelijkheid bestaat dat Sint Otger Sint Martinus voorging als patroonheilige van de oudste kerk van Groningen.

Het oudste originele document in de volkstaal met de naam van de kerk dateert van 1411. In een akte van 1 mei 1411 betalen de kerkvoogden van "Sunte Merten" namens de stad Groningen het zogenaamde mangeld (schadevergoeding voor een gewelddadige dood) aan een broer van de omgekomen Herman Janszoen de Scherre en beloven de naaste bloedverwanten van De Scherre het hierbij te laten.

In de vermeldingen in de volkstaal daarna is steeds sprake van de kerk van Sunt(e) Merten, Meerten of Marten, ook nadat de kerk in protestantse handen is overgegaan. Pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw zien we verandering in de benaming komen. Dan komt "Martini kercke" langzaam op. Dit is dus een variant zonder "Sunte", waarin het woord "kercke" alleen nog wordt voorafgegaan door "Martini", waar wij eerder "Martinus kercke" zouden verwachten. "Meerten", de naam in de volkstaal wordt dus vervangen door "Martini", de tweede naamval van de naam in het Latijn. Mengvormen komen overigens ook voor, zoals "St. Martini kerck".

De eerste maal dat de twee woorden aan elkaar worden geplakt, lijkt te zijn geweest in een verslag in de "Oprechte Haerlemse

Courant" van 29 november 1749. Het artikel gaat over het bezoek van erfstadhouder Willem IV van Oranje-Nassau aan de stad Groningen. Willem IV arriveerde op zaterdagavond 22 november. Over de volgende dag schrijft de krant "Sondag voormiddag woonde zyne Doorluchtige Hoogheyd in de Martini-kerk, onder het gehoor van Do. Tjassens, en 's namiddags by Do. Folkers den Godsdienst by".

▲ Stadhouder Willem IV (bron: Wikimedia Commons)

De overgang van de oude benamingen naar de huidige naam verliep heel geleidelijk. Hetzelfde zien we bij de tientallen andere kerken in Nederland die aan St. Maarten gewijd zijn. De uitkomst van dit proces was echter vaak anders dan in Groningen. We komen vooral "Sint Martinuskerk" tegen, al dan niet met een streepje achter "Sint". In kleinere aantallen komen verder voor "Martinuskerk" (zoals ook de in 1982 afgebroken kathedrale kerk in Groningen genoemd werd), "Maartenskerk" en "Sint Maartenskerk". Maar in Bolsward, Doesburg, Franeker en Sneek werd het, net als in Groningen, "Martinikerk".